

Covid-19 sürecinde
**İSTANBUL'UN
FARKLI
YERLEŞİMLERİNDE
ÇOCUKLARIN
HAKLARINA ERİŞİMİ
ARAŞTIRMASI:**

Mülteci Çocuklardan Deneyimler

Araştırma Ön Raporu

Görüşmeleri Yapanlar

Didem Kalafat, Maissam Nimer, Seda Usluođlu and Eman Ahmed Zaki, Enes Elnatür

Yayına Hazırlayanlar

Ayşe Beyazova, Maissam Nimer, Liam Sabbagh

Proje Ekibi

Aysun Koca (SGD), Ayşe Beyazova (SPI), Aytül Özcan (SGD), Didem Kalafat (SPI), Gökçe Baltacı (TTM), Işın Subaşı (BSKV), Maissam Nimer (SPI), Melda Akbaş (TTM), Naz Sağlam (SPI)

Tasarım ve Uygulama

MYRA

Mayıs 2020

Small Projects İstanbul (SPI)

Adres: Mevlanakapı, Karabaş Bostanı Sk. No: 4, 34104 Fatih/İstanbul, Türkiye

Bu yayın, Etkiniz AB Programı kapsamında Avrupa Birliği finansal desteği ile üretilmiştir. Bu yayının içeriğinden yalnızca Zeytin Ağacı Derneği sorumludur ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	4
GİRİŞ	5
Araştırmanın Amacı	5
Araştırmanın Yola Çıkış Hikâyesi	5
Araştırma Arka Planı	6
Zeytin Ağacı Derneği ve Topluluğu	8
Araştırma Yöntemi, Kapsam ve Katılımcılar	8
Araştırmanın Kısıtlılıkları	9
Araştırmanın Etik Çerçevesi	10
BULGULAR	11
Ailelerin Geçim Koşulları	11
Eğitime Erişim ve Eğitimin Niteliği	12
Oyun, Dinlenme ve Gündelik Yaşam	18
Sağlık ve Sağlığa Erişim	21
Covid-19 Sürecinde Bilgiye Erişim	22
Katılım ve Görüşlerini İfade Etme	23
ÖNERİLER	24
EK 1	27
EK 2	27

ÖZET

Türkiye bugün Suriye'den gelen, çoğunluğu şehirlerde ikamet ve çalışma arayışında olan yaklaşık dört milyon mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Küresel Covid-19 salgını sürecinde, Türkiye'de gündelik yaşamda ekonomik ve sosyal aktiviteleri sınırlayan önlemler alınmıştır. Genelde enformel sektörde çalışan ve bu dönemde çoğu kez işlerini kaybeden mülteciler bu süreçten en çok etkilenenler arasındadır. Ayrıca, okullar kapanarak uzaktan eğitime geçilmesi de eğitim sistemi içinde hali hazırda uyum sürecinde olan mülteci çocuklar açısından zorluklar yaratmıştır.

Bu çalışma Covid-19 salgını sürecinde çocukların ve ailelerin deneyimleri ve ihtiyaçlarına odaklanarak bu doğrultuda kısa ve uzun vadede çocuk haklarının gözetilmesine ilişkin somut politika önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu araştırma ön raporu Başak Kültür ve Sanat Vakfı, Zeytin Ağacı Derneği, Sulukule Gönüllüleri Derneği ve Tarlabası Toplum Merkezi Derneği tarafından yürütülen Covid-19 Sürecinde İstanbul'un Farklı Yerleşimlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmaya ebeveynler veya diğer bakım verenlerin ve farklı yaş gruplarından çocukların katılması hedeflenmiştir. Bu araştırma ön raporu Fatih'te yaşayan Suriyeli mülteciler arasında yer alan 17 ebeveyn ve 25 çocukla Nisan ve Mayıs (ilk çeyrek) 2020 döneminde görüşülerek hazırlanmıştır. Araştırma projesi çerçevesinde aynı ebeveyn ve çocuklarla ikinci görüşmeler de yapılarak dört kurumun verilerinin derleneceği bir araştırma raporu hazırlanacaktır.

Çalışmada mülteci ailelerin istikrarsız ekonomik koşulları nedeniyle yoğun baskı altında olduğu, gıda ve kira harcamalarını karşılayamadıkları ve yakın dönem gelecekleri açısından yüksek kaygı hissettikleri görülmüştür. Buna ek olarak, uzaktan eğitim Türkiye'deki eğitim sistemine dahil olma mücadelesi veren mülteci çocuklar için özellikle zorlayıcıdır ve ebeveynlerinin ya da bakım verenlerinin kendilerine destek olma olanakları da dil engeli dolayısıyla oldukça sınırlıdır. Covid-19 sürecinde ailelerin yeterli bilgi düzeyinde oldukları ve yaygın önlemleri aldığı, ancak depresyon gibi psikolojik sağlığı ilgilendiren durumlar açısından risk altında olduğu belirtilebilir. Sosyal bağları zayıflayan, evlerine kapanan ve zamanlarının büyük kısmını "oturarak" veya sıkılarak geçirdiklerini paylaşan mülteci çocukların ise savaş ve göç deneyimleri sonucunda yaşadıkları travmayı tekrar deneyimliyor olabilecekleri dikkate alınmalıdır.

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Covid-19 sürecinde çocukların ve ailelerin ihtiyaçlarına odaklanarak bu doğrultuda kısa ve uzun vadede çocuk haklarının gözetilmesine ilişkin somut politika önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Odaklanılan temel haklar arasında eğitim hakkı, bilgi ve medyaya erişim, oyun, serbest zaman, kültür ve sanata erişim ve sağlık hakkı yer almaktadır.

Kriz, afet ve savaş gibi olağanüstü durumlar her zaman en uzun süreler boyunca, en fazla çocukları etkilediğinden bir olağanüstü durum olarak küresel Covid-19 salgını sürecinde çocukların durumunu çocuk hakları açısından değerlendirmek önemlidir. Bu bağlamda çocukların kendi görüşlerine başvurmak da kendi yaşamlarına etki edebilecekleri ve görüşlerini paylaşabilecekleri alanları çocuklara sunmak açısından çok etkilidir. Bu çalışma, çocukların Covid-19 sürecinde yaşadıkları deneyimleri açığa çıkartmayı, bu konudaki görüşlerini görünür kılmayı ve hem çocukları hem de yetişkinleri etkileyecek çocuk hakları temelli politika ve uygulamalar geliştirmeleri için kamu kurumları ve sivil kuruluşlar için öneriler sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Yola Çıkış Hikayesi

UNICEF'in Covid-19 salgınının zararlı etkilerinden çocukları korumak için hazırladığı küresel eylem planına göre dünyadaki çocukların %99'u salgın nedeniyle hareketlerinin kısıtlandığı 186 ülkeden birinde yaşamaktadır.¹ Herhangi bir kriz döneminde özellikle de kırılgan gruplara mensup çocukların yaşadığı eşitsizlikler derinleşmektedir. Buradan hareketle İstanbul'un kırılgan bölgelerinde çocuklarla çalışan Başak Kültür ve Sanat Vakfı, Zeytin Ağacı Derneği, Sulukule Gönüllüleri Derneği ve Tarlabası Toplum Merkezi Derneği kendi çalıştıkları bölgelerde çocukların Covid-19 sürecinde haklarına erişimini araştırmak üzere yola çıkmış, Uluslararası İnsan Hakları Çerçevesine Uyumun İzlenmesi için Etkiniz AB Programı'nın da sağladığı hızlı destekle "Covid-19 Sürecinde İstanbul'un Farklı Yerleşimlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması" çalışmasına başlamıştır.

1 UNICEF, 2020. UNICEF Covid-19 Salgınının Etkilerinden Çocukların Korunması Küresel Eylem Planı, <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCitenleri/unicef-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-covid-19-salg%C4%B1n%C4%B1n%C4%B1n-gizli-ma%C4%9Fdurlar%C4%B1-olmas%C4%B1na-izlen-vermeyelim>

Araştırma Arka Planı

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (GİGM) verilerine göre Türkiye'de bulunan yaklaşık dört milyon mültecinin 3,5 milyonu Suriyelidir ve çoğunluğu şehirlerde yaşamaktadır (%98).² Geçici koruma statüsüne tabi olan ve çalışmaya, sağlığa ve eğitime erişimleri yasayla düzenlenen Suriyelilerin 1,6 milyonu 18 yaş altındadır.³ 2014 yılından itibaren Suriyeli çocuklar Türkiye'deki örgün eğitim sistemine dahil olurken başta sadece Suriyeli çocuklara yönelik kurulan Geçici Eğitim Merkezleri, 2017 yılından itibaren kapatılmıştır. Türkiye'deki devlet okullarındaki Suriyeli çocukların sayısı 2014-2015'te 40.000'den 2018-2019'da 534,922'ye yükselmiştir.⁴ Örgün eğitime devam eden Suriyeli çocukların 32,198'i anaokulu, 365,535'i ilkokul, 173,252'si ortaokul ve 72,073'ü ise lisede okumaktadır. Avrupa Birliği'nin desteğiyle Türkiye'de yürürlükte olan Şartlı Eğitim Transferi (ŞET) programı Suriyeli çocuklar için de sağlanarak çocukların okula devamı teşvik edilmektedir. Süreç içinde Suriyeli öğrencilerin Türkiye'deki sisteme adaptasyonu artmaktadır.

Ancak, Covid-19 sürecinde, Türkiye'deki okullarda eğitime ara verilerek 17 Mart 2020'den itibaren her düzeyde uzaktan eğitim yürütülmeye başlanmıştır. Yaşam koşulları zorlu olan mülteci ailelerin bu süreçten çok olumsuz etkilendiği tahmin edilebilir. Örgün eğitimin tekrar başlamasından önce, mülteci çocukların eğitime düzenli erişimini sağlamak savaş sonrası dönemden bugüne dek eğitim bağlamında elde ettikleri kazanımları korumak açısından önemlidir. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı'nın Eğitim Bilişim Ağı (EBA), öğretmenlerin kaydettiği videoların kullanıldığı bir uzaktan eğitim modeli sunmaktadır. Suriyeliler dahil olmak üzere mülteci aileler dil engeli dolayısıyla uzaktan eğitim sürecinde çocuklarının eğitimini gözetmekte diğer ailelerden daha fazla zorlanmaktadır. Buna ek olarak, çoğu kez teknolojik ekipmanların yetersiz oluşu, uzaktan eğitime erişimlerini sınırlamaktadır. EBA üzerinden uzaktan eğitime erişimde yaşadıkları bu zorlukların eğitim sisteminden kopmalarına ilişkin riski artırabileceği tahmin edilebilir.

Buna ek olarak araştırmalar düşük sosyo-ekonomik düzeyden gelen pek çok mülteci ailenin yaşam koşullarının zorlu olduğunu göstermektedir. Genelde apartmanların zemin katlarında, yetersiz havalandırma ve güneş ışığı alarak yaşayan mülteci aileler⁵ yüksek kiralar nedeniyle evlerini çoğu kez başkalarıyla paylaşmaktadır.⁶ Bu koşullar Suriyeli mültecilerin Covid-19 sürecinde alınan koruma önlemlerini almasını zorlaştırmaktadır.⁷ Bu koşullar ayrıca çocukların evden uzaktan eğitimi takip etmesini de olumsuz etkilemektedir.

2 Göç İdaresi, 2020: <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27>

3 Göç İdaresi, 2020: <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27>

4 Ministry of National Education, Lifelong Learning General Directorate, Migration and Emergency Situation Education Office, April 2019.

5 Balciogly Z., Erdogan M. Open Democracy, 1 May 2020: <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/what-does-it-mean-be-urban-refugee-turkey-during-pandemic/?fbclid=IwAR0eZtSK77ENwM3ZZHx6fH-oPjptl6BGISLTI6HVydGAR6NzzSwyRYTXrZE>

6 Hacettepe University Institute of Population Studies, 2019.

7 Selma Akay Erturk, The effects of COVID-19 on Syrian refugees in Turkey. Southern Responses to Displacement. Can be accessed: https://southernresponses.org/2020/04/24/the-effects-of-covid-19-on-syrian-refugees-in-turkey/?fbclid=IwAR0ZFUF__QtoxEF2fDawoMxjLhkiQLbKUTyWxZfVd1MvkTN2SGAdMBj9hG8

Suriyelilerin tabi olduğu geçici koruma statüsü yasal olarak çalışma izni almalarına olanak sağladığı halde, reel olarak, 31 Mart 2019 tarihinde çalışma izni bulunan Suriyeli sayısı 31.185'tir (Mülteciler Derneği, 2019). Dolayısıyla Suriyeli mültecilerin önemli bir bölümünün çalışma izni bulunmadan, düşük ücretle ve uzun çalışma saatleriyle çalıştığı söylenebilir. Covid-19 sürecine yönelik karantina önlemleri işyerlerinin yavaşlamasına hatta birçok küçük veya orta büyüklükteki işletmenin faaliyetlerini durdurmasına yol açtığından informel sektörde çalışanların en önce etkilenmesi ve kayıt dışı çalışanların tazminatsız olarak işten çıkarılması söz konusudur. Bu koşullarda mültecilerin haksız işten çıkarılma konusunda yasal yollara başvurmaları mümkün olamamakta ve bu durum geçim olanaklarını ciddi biçimde sınırlandırmaktadır. Türkiye'deki ihtiyaç sahibi mültecilere yönelik Kızılayı tarafından uygulanan Sosyal Uyum Yardımı (SUY) geçici koruma altındaki Suriyelileri de içine almaktadır. Ancak özellikle de Covid-19 sürecinin ardından Türkiye'deki mülteci aileler için asgari yaşam standartlarına erişim daha da çok zorlaşmıştır. Sonuç olarak Covid-19 süreci ailelerin sosyo-ekonomik koşullarını olduğundan daha kırılgan hale getirmiş ve şehirlerde yaşayan mülteciler bu süreçten çok olumsuz etkilenmiştir.⁸

Çalışmaya devam eden az sayıda mültecinin de çalışma süreleri uzadığından Covid-19 sürecinde alınması gereken önlemleri alamayacağı tahmin edilebilir.⁹ 14 Nisan 2020'de Cumhurbaşkanlığı tarafından yasal statüleri ne olursa olsun tüm mültecilerin Covid-19 sürecinde sağlık hizmetlerine başvurma hakları bulunduğu açıklanmıştır.¹⁰ Buna rağmen bazı mültecilerin yasal olarak kayıtlı oldukları ilçelerde yaşamıyor oluşu ve kayıtlı olduğu şehirlere gönderilme kaygısı sağlık hizmetine başvurmadan kaçınmalarına yol açabilir. Ayrıca Covid-19 sürecinin Suriyelilere dönük olumsuz etkileri mültecilerin virüsü yaydığına ilişkin asılsız ve suçlayıcı haberler ve bunlara dayalı tutumlar dolayısıyla da artmıştır.¹¹ Bu koşullar sağlık hizmetine başvurmayı zorlaştırabilir.¹²

Covid-19 ve karantina sürecine karşılık, kamu ve kamu dışı kurumlar çeşitli önlemler almıştır. GİGM, İstanbul Belediyesi, Türk Kızılayı çeşitli mültecilere yönelik aralarında Arapçanın da yer aldığı farklı dillerde broşür ve video gibi çeşitli materyaller hazırlamıştır. Mültecilerle veya mültecilere yönelik çalışan STK'ların çalışmalarını eskisi gibi sürdürmesi mümkün olmadığından çoğu kurum, risk altındaki mültecilere çevrimiçi yollarla veya telefon yoluyla ulaşmaya, sosyal mesafelendirme ve alınması gereken diğer önlemler konusunda onları bilgilendirmeye ve kamunun ya da diğer kurumların sunduğu sağlık, hijyen ve gıda yardımlarından faydalanmalarını sağlamaya odaklanmıştır.¹³

⁸ Balciogly Z., Erdogan M. Open Democracy, 1 May 2020.

⁹ Balciogly Z., Erdogan M. Open Democracy, 1 May 2020.

¹⁰ Resmî Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200414-16.pdf>

¹¹ Kirisci, K. and Erdogan, M. (2020) Turkey and Covid-19: Don't forget refugees. Accessed from: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/04/20/turkey-and-covid-19-dont-forget-refugees/?preview_id=800577&fbclid=IwAR3DDn-08VD77ikAJSjoxTATyy6ZBDfbaCEs3ZU0getb8PaAWq93PGX5nYU

¹² Ercüment Akdeniz, Korona günlerinde mülteciler: Hem mülteci, hem kadın, hem işçi. 08 Nisan 2020. Evrensel. <https://www.evrensel.net/haber/401682/korona-gunlerinde-multeciler-hem-multeci-hem-kadin-hem-isci>

¹³ Selma Akay Erturk, National and Local Responses to Support Syrian Refugees in Turkey in the times of COVID-19 on Souther Responses to Displacement: <https://southernresponses.org/2020/04/24/national-and-local-responses-to-support-syrian-refugees-in-turkey-in-the-times-of-covid-19/>

Zeytin Ağacı Derneği ve Topluluğu

Zeytin Ağacı Derneği, bilinen ismiyle Small Projects İstanbul (SPI), Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinden yerinden edilmiş, mülteci ve geçici koruma statüsündeki birey ve ailelerin İstanbul'da yaşamlarını yeniden inşa sürecinde destek veren ve mültecileri güçlendirmeyi amaçlayan topluluk temelli bir sivil toplum kuruluşudur. 2015 yılından itibaren hem Fatih'teki Toplum Merkezi'nde hem de diğer servis sağlayıcılarla işbirliği ile Suriye, Irak, Mısır ve Afganistan'dan göç eden yararlanıcı topluluğun ve topluluk üyelerinin hak ve hizmetlere erişimi, sosyal entegrasyona, geçim kaynaklarına erişimi ve sosyal katılımının güçlendirilmesi için çalışmalar yapar. 2020 yılı itibarıyla kurumun ulaştığı topluluk 400'e yakın çocuk ve gencin içinde yer aldığı 250'nin üzerinde Suriyeli aileden oluşur.

SPI, servis ve programlarının tasarımı ve uygulanmasında yerinden edilmiş topluluk içinde yüksek risk altında bulunan çocuk, genç ve kadınların değişen ihtiyaç ve taleplerinin gözetilmesine ve aktif katılımlarına önem ve hassasiyetle yaklaşır.

Bu çalışmanın katılımcıları Fatih bölgesinde yaşayan, SPI'nin faaliyetlerine düzenli olarak katılan, 3-18 yaş arası yerinden edilmiş çocuklar ve onların bakım verenleridir. Fatih ilçesi, sahip olduğu tarih mirası ile Hristiyan, Yahudi ve Çingene nüfusuna ev sahipliği yapmıştır. İstanbul'un Avrupa yakasında yer alan Fatih, günümüzde Fener/Balat, Sulukule gibi ilçeleri bünyesinde barındıran, İstanbul Valiliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yönetim merkezlerinin bulunduğu, stratejik konuma sahip bir ilçedir. İstanbul İl Göç İdaresi, 2018; Mülteciler Derneği, 2018 ve TÜİK 2019 verilerine göre Fatih, Suriyelilerin en yoğun olarak yaşadığı (30.747) 10 ilçe içinde 4. sırada; Suriyelilerin oranının en yüksek olduğu (%7,04) 10 ilçe içinde 2. sırada yer alır. İlçe Belediyesi ve İlçe Emniyet Müdürlüğü, 25.000 kişiye yakın kayıt altına alınmayan Suriyeli nüfusun da ilçe sınırlarında ikamet ettiğini belirtmiştir. Bu neticede kayıtlı kayıtsız toplam 55.000 Suriyelinin Fatih ilçe sınırlarında yaşadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Fatih ilçesinde yaşayan Suriyelilerde hanehalkı başına ortalama 5 çocuk düşmektedir. İlçe Belediyesi'nden alınan bilgiye ve saha gözlemlerine dayanarak Suriyeli bir ailenin evinde akrabaları ile birlikte ortalama 10 kişinin yaşadığı bulgusuna ulaşılmıştır.¹⁴

Araştırma Yöntemi, Kapsam ve Katılımcılar

Bu araştırma Suriyeli çocukların ve bakım verenlerinin Covid-19 sürecindeki yaşam deneyimlerine ilişkin nitel bir araştırmadır. Tüm katılımcılar İstanbul'un en fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan ilçelerinden olan Fatih'te yaşamaktadır. Saha çalışması Nisan ve Mayıs (ilk çeyrek) 2020'de yapılmıştır. Türkiye'deki karantina koşulları nedeniyle tüm görüşmeler telefonla ve katılımcının isteğine göre görüntülü veya sesli olarak Whatsapp üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla Mayıs ayında tekrar görüşme yapılacaktır.

14 Tepav, Dr. Asmin Kavas, İlderya Avcı, Omar Kadkõy, E.Çağdaş Bilgiç, İstanbul'da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gçtoları, Haziran, 2019 https://www.tepav.org.tr/upload/files/1561967648-6.Istanbul_da_Suriyeliler_ve_Savas_Sonrasi_Suriye_Gçtoları.pdf

Çalışmaya katılan toplam 25 çocuğun 14'ü kız 11'i oğlan çocuklardır. Çocukların 4'ü okul öncesinde, 4'ü ilkokulda, 14'ü ortaokulda ve 3'ü lisede okumaktadır. Çalışmaya katılan ebeveynlerin sayısı ise 17'dir (15 anne ve 2 baba). Çocukların sınıf düzeylerini ve cinsiyetlerini gösteren tablo aşağıdadır.

	OKUL ÖNCESİ	İLKOKUL	ORTAOKUL	LİSE	TOPLAM
Kız	4	2	6	2	14
Oğlan		2	8	1	11
Toplam	4	4	14	3	25

Görüşmeler katılımcılardan ve eğer katılımcı 18 yaşından küçükse hem kendisinden ve hem de ebeveyninden izin alınarak yürütülmüş ve daha sonra deşifre edilmiştir. Eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik statü açısından farklı katılımcıların araştırmaya dahil edilmesi hedeflenmiştir. Temel hedef grup çocuklar olsa da çocukların yakın çevresinde olup onların bakımından sorumlu yetişkinlerin de araştırmaya katılması çocukların bu süreçteki yaşam deneyimlerinin derinlemesine anlaşılması açısından vazgeçilmezdir. Görüşmeler Arapça veya Türkçe gerçekleştirilmiş ve ortalama 40 dakika sürmüştür. Görüşmeler Covid-19 döneminde katılımcıların virüse dair bilgiye erişim, sağlığa ilişkin önlemler, geçim koşulları, uzaktan eğitim, oyun ve gündelik yaşam deneyimlerine ilişkindir. Çalışmada ayrıca bu dönemde çocukların ebeveynleri ya da bakım verenleri, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla etkileşimlerinin durumuna da odaklanılmıştır. Çocuklar ve yetişkinler için ayrı sorular hazırlanmıştır. Çocukların Covid-19 dönemindeki deneyimlerinin çocuk hakları bakış açısıyla değerlendirilmesi hedeflendiğinden BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde de tanımlanan temel yaşam standartlarına erişim, eğitim (md. 28-29 ve 30), sağlığa erişim (md. 24), serbest zaman, oyun, kültüre ve sanata erişim (md. 31), bilgiye erişim (md. 17) ve katılım haklarına (md. 12) odaklanarak bulgular analiz edilmiştir. Görüşmeler ve odak gruplar araştırmada en sık karşılaşılan temaların incelendiği ve ayrıştırıldığı ve diğer görüşmelerde karşılaştırıldığı tematik bir yöntem olan içerik analiziyle manuel olarak yürütülmüştür. Ebeveynlerle ve çocuklarla yapılan görüşmeler beş ayrı görüşmeci tarafından yürütülmüştür. Çalışmada tüm katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuştur.

Araştırmanın Kısıtlılıkları

Araştırmada telefonla erişilebilen katılımcılara ulaşılmıştır. Telefonla görüşme yüz yüze görüşme ile karşılaştırıldığında katılımcıların görüş ve değerlendirmelerini derinlikli biçimde paylaşması açısından daha kısıtlı olanaklar vermektedir. Buna ek olarak Covid-19 sürecindeki karantina koşullarında katılımcılarla birebir görüşme yapmanın zorlukları yaşanmıştır. Görüşülen haneler kalabalıktır, katılımcıyla görüşme için bağımsız bir oda ayarlanması güçtür. Ebeveynlerden aksi özellikle rica edildiği halde görüşme sırasında çocukların bazılarının yanında anneleri bulunmuş, birkaç annenin de görüşmeye katıldığı görülmüştür. Tek bir görüşmede ise çalışmaya katılan babalardan biri anneye sorulan soruları yanıtlamıştır.

Bunun yanı sıra görüşülen çocukların daha önce Zeytin Ağacı Derneği'ndeki aktivitelere katılmış ve görüşmeciyi güven bağı bulunan çocuklar olması sağlanmaya çalışılmıştır. Buna rağmen görüşmeciyi tanımayan bazı çocuklar da araştırmada yer almıştır. Dolayısıyla bazı çocuklar soruları yanıtlamada çekingen davranmıştır. Hem ebeveynleri ya da evdeki diğer bireylerle bir arada olmak, hem de daha önceden tanışmadan telefonla görüşme yapmanın getirdiği çekingenlik çocukların bize verdikleri yanıtları etkilemiş olabilir. Çocuklarla yapılan ilk görüşmelerin ardından görüşmecilerin yönelttiği daha çeşitli ve takip eden sorularla çocukların katılımını desteklemek hedeflenmiştir. Görüşmecilerin katılımcıların ihtiyaçları ve hassasiyetlerini gözetmesine özen gösterilmiştir.

Araştırmanın Etik Çerçevesi

Zeytin Ağacı Derneği çocuklarla çalışmalarını BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (BM ÇHS) dahil olmak üzere ulusal ve uluslararası yasaları dikkate alarak çocuk haklarına uygun biçimde yürütmeyi hedeflemektedir. Yapılan tüm çalışmalarda çocukların risklerden korunması ve çocukların haklarının gözetilmesi önceliklidir. Bu çalışmanın etik çerçevesi oluşturulurken BM Çocuk Haklarına dair Sözleşme'nin 4 temel ilkesi¹⁵ ve Amerikan Psikoloji Derneği'nin (American Psychological Association- APA) çocuk katılımcılarla yürütülecek çalışmalar için hazırladığı etik ilkeler dikkate alınmıştır.¹⁶ Bu ilkeler; zarardan koruma ve yarar sağlama, bilgilendirme ve onay, doğruluk, adalet- hakkaniyet ve insan hakları ve onuruna saygıdır. Bu ilkelere ek olarak Çocuk Gelişimi Araştırmaları Topluluğu'nun (Society for Research in Child Development-SRCD) aile onayı ve anonimliği de içeren 16 maddelik etik kurallarından da yararlanılmıştır. Araştırma etiği katılımcı üzerinden yarar sağlamama ve ona zarar vermeme üzerine kuruludur.

Bu araştırmada da gözetilen bu ilkeler doğrultusunda görüşmelerde yöneltilen soruların çocukların hassasiyetleri ve ihtiyaçlarına uygun olmasına, çocukların travmaya uğramasına ya da daha önce yaşanan travmaları canlandırabilecek nitelikte olmamasına ve çocukların görüşlerini rahatça, özgürce ve olumlu bir ortamda paylaşımında bulunmasına uygun olmasına özen gösterilmiştir. Çocukların ailelerinin yanında yanıtlamakta zorlanacağı sorular (şiddet, olumsuz deneyimler vb.) araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Rapor boyunca katılımcıların tümünün kimlikleri gizli tutulmuştur. Görüşme öncesinde görüşülenler araştırma hakkında bilgilendirilirken tüm görüşmeler sözlü onay ve gönüllü katılımı yürütülmüş, görüşülen kişi çocuksa hem kendisinden hem de ebeveyninden sözlü onay alınmıştır.

15 "Ethical Principles Of Psychologists And Code Of Conduct", American Psychological Association, (2017).
Erişim adresi: <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf>

16 "Ethical Standards for Research with Children", Society for Research in Child Development, (2007).
Erişim adresi: <https://www.srcd.org/about-us/ethical-standards-research-children>

BULGULAR

Ailelerin Geçim Koşulları

Çalışmaya katılan ailelerin geçim koşulları oldukça zorlu olup, Covid-19 süreci de bu zorluğu iyice artırmış görünüyor. Araştırmamız çerçevesinde süreçten önce çalışarak hanelerin geçimini sağlayan birçok yetişkinin (çoğu kez eşler veya oğulların) Covid-19 sürecinde işini kaybettiği paylaşılıyor. Daha önce çalışabilen çoğu kişinin çalışma izni bulunmadan çalıştığı da belirtiliyor. Annelerin paylaşımlarına göre çalışma izni bulunan az sayıda kişiye de tazminat verilmemiş ve herhangi bir ihbar yapılmadan işlerine son verilmiş durumdadır. En yaygın işler terzilik (2), restoranda çalışma (3), inşaat, dükkanda hamallık ya da işçilik olarak ortaya çıkıyor. Ailelerin çoğu kez geçimlerini gündelik ücretlerle sağlamaya çalıştıkları paylaşılıyor. Anneler bu durumu “çalıştığımız gün yemek yiyebiliyoruz, çalışmadığımız günlerde aç kalıyoruz” biçiminde ifade ediyor. Çalışmaya katılan babalar evde oturmanın kendileri için çok zor olduğunu vurgularken birkaç anne de bu durumdan dolayı eşlerinin depresyonda olduğunu belirtiyor. Katılanlar arasında istisnai biçimde evden çalışabilen bir çift, önlem alarak hala evlere badana işine giden bir baba ve işleri oldukça azalmış olan bir dükkan sahibi bulunuyor.

Çalışmaya katılan hane üyelerinin tümünde yakın gelecek ile ilgili yoğun kaygı ön plandadır. Gelecek ay kirayı nasıl ödeyeceğimizi hatta ekmeği nasıl alacağımızı bilmiyoruz, diyen katılımcılar bulunurken, bu ihtimal onları hastalıktan daha fazla korkutuyor gibi görünmektedir. Çalışmaya devam edebilen yetişkinlerin bulunduğu birkaç aile dahi uzun dönemde kendilerinin ya da çevrelerindeki daha yoksul diğer ailelerin geçimleri açısından kaygı duyduğunu paylaşıyor.

“Bu durumdan çok korkuyoruz, eğer devam ederse, evde bir parça ekmek kalmayacak. Ve evin kirası, bu ay nasıl ödeyeceğimizi bilmiyorum. Kocam depresyonda, onun depresyonunu artırmamak için onunla da konuşamıyorum, bu durumdan çok korkuyorum, Korona’dan ziyade, esas en çok bundan korkuyorum.” (3 çocuk annesi)

Ailelerin birkaçı (3) Türk Kızılayı’ndan destek aldığını belirtiyor. Ailelerden sadece biri çocuklarını okula gönderdikleri için şartlı nakit transferi aldığını söylerken birçoğu (4) hiçbir yardım almadığını belirtiyor. Destek sağlamak için arkadaşlarından borç almak gibi yöntemlere başvurduklarını ama şimdi hepsi aynı durumda olduğundan bunun çok zor olduğunu vurguluyorlar.

Çalışmaya katılan hanelerin tümü kirada oturuyor ve yaşadıkları en önemli stres ay sonunda kira ödemekle ilgili görünüyor. Katılımcıların neredeyse tümü ev sahibinin kirayı istemek için geldiği durumları belirtiyorlar. Ev sahibinin durumlarını bildiğinden her zaman kira ödeme konusunda esneklik sağladığını belirten bir anne dışında çalışmaya katılan annelerin tümü ev sahiplerinin herhangi bir anlayış göstermediğini paylaşılıyor.

“Kabul etmedi, kirayı istedi, kapiya geldi, burada dördüncü yılımız, daha önce onu hiç kapımızda görmedik. Eve girerken verdiğimiz depozitodan kesmesini istedik, kabul etmedi. Depozito olarak 1500, hayır 2000 ödemiştik ama kabul etmedi. Her şey bir yana, kira bir yana, özellikle destek verebilecek kimsen yoksa, kirayı ödemen gerekiyor, bu bir sorun.” (2 çocuk annesi)

Katılımcıların yaşadığı evlerin büyüklüğü ise çeşitli görünüyor. Tüm ailelere buna ilişkin bir soru sorulmuş olmasa da katılımcıların çoğunun evinde en az bir salon ve bir yatak odası bulunduğu, bazense evlerde bir salon ve iki yatak odası bulunduğu paylaşılıyor.

Ailelerin zorlu geçim koşulları çocuklarla yapılan görüşmelerde fazla öne çıkmıyor. Bu durum çocukların bu konuda sorumluluk hissetmediğini, bu konuyu önceliklendirmedini ya da ebeveynlerin bu kaygılarını çocuklara çok fazla yansıtmadığını gösterebilir. Çalışmaya katılanlar arasında az sayıda çocuğun paylaşımlarında eğitimi takip etmek veya okumak için yeterli donanımı ya da materyali bulunmadığı fark edilebiliyor. İki çocuğun evde televizyon ya da uygun bir telefon bulunmadığından EBA'ya erişim sağlayamadığı görülüyor. Çocuklardan biriye evde defterleri olmadığı için derslerde kardeşinin kendi defterini kullandığını paylaşıyor. Evde kitabı bulunmadığından sürekli aynı kitabı okumak durumunda kalan bir başka çocuk da çalışmaya katılanlar arasında yer alıyor.

“Benim bir kitabım vardı, hani Zeynep Hoca verdi. Ben tekrar okudum. Hani benim Türkçe kitabım yok, o yüzden tekrar bunu okudum. Şu an yeniden başlayacağım üç kere olacak.” (Kız, 14 yaşında)

Eğitime Erişim ve Eğitimin Niteliği

Covid-19 süreci dolayısıyla 17 Mart 2020 tarihinden itibaren örgün eğitim, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden uzaktan eğitim olarak sürdürülmektedir. Çalışmaya katılan çocukların bir bölümü EBA'yı düzenli olarak takip edebilirken (7) diğerleri dersleri ara sıra takip edemediğini (5) veya hiç takip edemediğini paylaşıyor (9). Dersleri izleyememenin nedenleri arasında televizyon ya da bilgisayar gibi araçlara sahip olamamak ya da internet bağlantısıyla derslere erişememek önemli yer tutuyor. Az sayıda çocuk evde dersleri izlemek için yeterli donanımı bulunmadığını paylaşıyor. EBA internet üzerinden uygulandığından evdeki televizyon ya da telefonun çocukların derslerini dinlemesi için uygun olması önemli. Zaman zaman şifresi bulunan çocuklar dahi uğraşsalar da EBA'ya erişemediklerini sistemin kendilerine “şu anda milyonlarca öğrenci ve öğretmen EBA'da” dediğini ve kendilerinin dışında kaldığını belirtiyorlar.

“Bizde televizyon olmadığı için yok. EBA'ya çok girmeye çalıştım, hiç olmadı. Bilmiyorum vallahi, çok denedim şey yaptık. Yok benim yani okuldan şifre istedik, verdiler. Ama hesabıma girmek istediğimde giremiyorum. Diğerleri girebiliyor ama ben giremiyorum. Ama şey yapıyorum, test falan çözüyorum evde.” (Kız, 13 yaşında)

“EBA’ya da giremiyorum. Bilmiyorum, girmiyor. Benim şifrem var. Ben girdiğim zaman yazıyor ki milyonlarca öğretmen ve öğrenci EBA’da şimdi.” (Oğlan, 12 yaşında)

Çocuklar EBA’ya girip dersleri ve ödevleri takip edemediklerinde notlarının düşmesinden, eğitim açısından geride kalmaktan yana kaygı duyuyorlar. Bu kaygıların savaş ve göç sürecinde de benzer biçimde eğitimleri sekteye uğramış veya gerilemiş olan mülteci çocuklar için daha yoğun olabileceği düşünülebilir.

“Hiçbir şekilde ulaşamıyorum. Hem de EBA’dan ödev gönderiyorlar. Ödev gönderdiklerinde ben yapamıyorum. Hem de eksi atıyorlar bana. Eksi atınca benim ortalamam düşüyor.” (Kız, 14 yaşında)

“Hani bazen oluyor ya, hocalar anlatıyor ben derslerden çok geri kaldım. Yani aşırı geri kaldım ben derslerden. Okula gitsem daha mutlu olurum. Orda hocalar anlatırdı falan çalışırdık.” (Kız, 14 yaşında)

Geçim zorluklarıyla karşı karşıya bulunan ailelerin evdeki tüm çocukların dersleri takip etmesini sağlayacak koşulları ve ekipmanı sağlamasının güç olacağı tahmin edilebilir. Buna rağmen çocukların önemli bölümü (7) EBA’yı ve derslerini düzenli olarak takip edebildiğini paylaşıyor. Çocukların bir bölümünün kendilerine ait olan ekipmanlardan EBA’yı takip ettikleri görülüyor.

“Telefonumdan bakıyorum. Kardeşlerim erken kalkıyorlar. Televizyondan izliyorlar. Ama hayır ben telefonumdan izliyorum ben.” (Kız, 15 yaşında)

“Tabletimde şeyleri izliyorum, tabletimde bir uygulama var, şey TRT Eba’yı izlemek için. Çünkü TRT bizim televizyonumuzda çıkmıyor. TRT EBA’ya çıkıyor ama orda çıkmıyor. Kardeşim için ilkokul. Yani kardeşim televizyondan ben tabletimden.” (Oğlan, 10 yaşında)

Çocukların EBA’daki derslere ilişkin sıklıkla paylaştıkları bir başka yorum derslerin çok fazla tekrar içermesidir. Sürekli tekrar olmasından sıkıldıklarından dolayı bu durum da çocukların dersleri düzenli takip edememesine yol açıyor. Bu durumun öğrenme önünde engel oluşturacağı tahmin edilebilir.

“Çok sıkıcı. Hep aynı şeylerden bahsediyorlar her ders. Mesela fen dersini izliyorsun, bir ders aynı şeyleri, bi ders konuyu anlatıyorlar, bir ders konu tekrarı, üçüncü ders konu testi... Hep aynı konu, aynı şeyler. Bir de hep aynı cümlelerle konuşuyorlar.” (Kız, 11 yaşında)

Çocukların dersleri düzenli takip etmeme halinin ebeveynleri de zorladığı paylaşıyor. Çocukların bir tür “tatildeymiş” gibi hissetmesi ve derslerini ciddiye almaması yaygın bir paylaşım. Ayrıca günlük yaşam rutinlerinin değişmiş olması uyku düzenlerini de değiştirmiş durumdadır. Bazı anneler çocuklarının dersleri takip etmek için zamanında uyanamadığını söylerken, çocuklardan birkaçı (3) da uyuyakalıp dersleri kaçırdıklarını paylaşıyorlar. Çocuklardan birine göre EBA'nın iyi tarafı sabah erkenden kalkıp okula gitmek zorunda olmaması, istediği gibi uyuyabilmesidir. Birçok ebeveyn çocukların zamanında kalkıp derslerini takip etmesini sağlayamamaktan yana şikayetçidir. Özellikle ergen yaştaki çocukları bu konuda yönlendiremediğini belirten ebeveynler vardır.

“Kızım artık (beni) dinlemek istemiyor, ...tatilde olduğunu düşünüyor, sorun bu, oturup televizyon izlemek ve oyun oynamak istiyor.” (4 çocuk annesi)

Sonuç olarak böyle bir uzaktan öğrenme deneyiminin daha önceden okul döneminde yaşanan bazı zorlukları perçinlediği söylenebilir. Karantina uygulamasından önce dersleri iyi olan bazı çocukların uzaktan eğitimi de düzenli takip edebildiği, ancak dil ya da öğrenme açısından zaten zorlanan diğer çocukların dersleri takip etmekte zorlandığı görülmüştür. Anneler uzaktan eğitimin mevcut zorluklarla baş etmek açısından birebir eğitim gibi olmadığını, öğrencilerin inisiyatif almasını gerektirdiğini ve bunun da mevcut zayıflıklarla oldukça zorlaştığını paylaşıyorlar.

“Dersleri bayağı iyiydi. Ama öğretmenini yakından takip ederek öğreniyordu ama şimdi oğlum derslere katılmadığından ve televizyon öğretmenle derse katılmak gibi olmadığından, (eskisi gibi olmuyor).” (3 çocuk annesi)

Çocuklar da EBA'yı sıklıkla okulla karşılaştırarak değerlendiriyorlar. Bu karşılaştırmalar okulun öğrenme ve sosyalleşme açısından çok daha olumlu kabul edildiğini ortaya koyuyor. Çünkü çocukların okulda anlayamadığı yerleri öğretmenlerine sorarak öğrenmesi mümkündür.

“Vallahi iyi ama... çok değil yani. Biraz kötü geçiyor yani çünkü soru sorduğumuzda...yani hiç kimse yok yani öğretmen birisi yok. Okul daha iyi yani okulda biraz daha anlayabiliriz.” (Oğlan, 13 yaşında)

Çocukların bazıları EBA'daki derslerin anlatım süresinin kendilerinin dersi anlaması açısından yeterli olmadığını vurguluyorlar.

“Yani ben sevdim de birazcık çok kötü böyle bir şeyleri var mesela. Bazen mesela dersler çok kısa oluyor. Yani dersten çok şey fayda çıkaramıyorum. Bir de şey mesela konu anlatımı çok kısa oluyor yani. Mesela dersin %25 i konu anlatımı geri kalan hep soru. Mesela dersi anlayamayan soruları çözemiyor. O yüzden mesela yine tekrar falan yapıyorum. Ama birazcık karışık oluyor.” (Oğlan, 13 yaşında)

Ayrıca EBA'da paylaşılan müfredat bazı öğrencilerin bulunduğu noktadan daha ileridedir.

“Okulda hiç işlemedik şeyleri orda işliyorlar. Çünkü farklı okullar vardı ya mesela, farklı okullardaki liseler ilerlemiş. Onlar sonra öğretmenler ona göre gidiyor”. (Kız, 16 yaşında)

Diğer yandan istisnai bir örnek de olsa çocuklardan biri EBA'nın okuldan daha iyi olduğunu, internet üzerinden sunulmasının çocukları heyecanlandığını söylüyor.

“Hiç yoktan iyidir. Yok yani bu olmazsa kimsenin yani çalışma hevesi olmaz. Çünkü böyle de mesela yeni bir şey oldu herkes için internette eğitim falan. Herkes böyle heyecanlandı falan. O yüzden mesela herkes izliyor artık. Mesela ilgisiz öğrenciler falan onlar da değişti internet yüzünden. Bir tane arkadaşım vardı hiç şey yapamıyordu, ama internet falan duyunca hemen başladı yani.” (Oğlan, 13 yaşında)

Derslerin neredeyse tamamı çocuklar tarafından zor dersler olarak niteleniyor. Bunlar arasında Türkçe, İngilizce, matematik, sosyal bilgiler, fen yer alıyor. Çocuklar kendi başlarına çalışmakta da çoğu kez zorlanıyorlar.

“Böyle çalışmaya deniyorum, tek başıma ama olmuyor. Sonra kızıyorum bırakıyorum. Oturuyorum biraz. Sonra biraz ezberlik yapıyorum. Sonra yatıyorum.” (Kız, 13 yaşında)

Diğer yandan verilen ödevlerin fazla olduğu hem çocuklar hem de ebeveynler tarafından paylaşılıyor. Ebeveynler öğretmenlerin çocuklarının zamanını dersle doldurmaya çalıştığı hissinde olduklarını, çocuklarını ödev yapma konusunda gözetmenin ve desteklemenin çok stresli ve zaman alıcı olduğunu belirtiyorlar. Evdeki sorumluluklarla birlikte çok sayıda çocuğa ders çalıştırmanın zorluğunu tarif etmek için kullandıkları kavramlar arasında “zihinsel baskı”, “yorgunluk” ve “psikolojik stres” yer alıyor. Çocukların paylaşımları da günlerinin önemli bölümünü ödevlere ayırmaları gerektiğini gösteriyor.

“Deftere çok yazı yazıyoruz. Bir de EBA'dan ödevler veriliyor. Her gün ödev yapıyorum. EBA 7'den 9'a kadar EBA açıyorum.” (Kız, 14 yaşında)

Ebeveynler, çoğu kez de anneler çocuklarına ders çalıştırmakta, ödevlerini kontrol etmekte ve çocukların derslerini anlamalarını sağlamaya çalışmaktalar. Bu konudaki sorumluluğu daha az olmak kaydıyla bazen babalar bazen de ağabey ya da ablalar alıyorlar. Ebeveynlerin paylaşımları çocuklarının EBA'daki dersleri takip ettiğinden emin olmayı kendi sorumlulukları olarak kabul ettiklerini gösteriyor.

“Çocukların dikkati dağılmasın diye onlarla nerdeyse kavga ediyorum. Her zaman yanlarındayım.” (3 çocuk annesi)

***“Küçük olanlar çalışma zamanı geldiğini anlayamıyor, onları ittirmek zorundasın.”
(4 çocuk annesi)***

“Onları takip ediyorum ve ciddiye alınca EBA'daki ödevlerini yapıyorlar ve televizyondaki derslerini izliyorlar.” (3 çocuk annesi)

Türkçe dil becerilerinin sınırlı oluşu mülteci çocuklar açısından dezavantaj yaratıyor. Bazı çocuklar evde ders çalışma konusunda ebeveynlerinden yeterince destek alamamanın eksikliğini paylaşıırken, ebeveynler de dil düzeylerinin yeterince iyi olmamasının kendilerini baskı altında hissettirdiğini belirtiyorlar.

***“Var da ama onlar da bizim gibi. Annem Türkçe bilmiyor, babam da Türkçe bilmiyor. Abim de kendini... Benim abim var, kendini ödevlerini yavaş yavaş yapıyor. Bana da yardım edemez.”
(Kız, 14 yaşında)***

***“Türkçe bizim için hiç kolay değil... B1 seviyesine geldim ama oğluma açıklama yapabilecek düzeyde değilim. Türkçe'den Arapça'ya çevirmek, özellikle de küçük bir çocuk için çok zor. Biraz zaman alıyor, okuyorum, anlıyorum ama oğluma açıklamak için zamana ihtiyacım var.”
(2 çocuk annesi)***

Dil becerileri daha iyi olduğundan çocukların derslerine yardımcı olma konusunda kardeşlerin ebeveynlerden daha yetkin olduğu paylaşımlarından anlaşılıyor.

“Bazı konularda annem yardım edemiyor kız kardeşime, sözcükte mesela ekler oluyor, sözcük değişiyor. İşte annem çıkartamıyor anlamını, ben o zaman anlatıyorum kız kardeşime. Hikaye falan olunca ben ona okuyorum, anlamını anlatıyorum. Ondan biraz özetliyoruz o da bana anlatıyor, öyle çözüyoruz.” (Oğlan, 13 yaşında)

Okul yaşamının sunduğu sosyalleşme olanakları uzaktan eğitimde bulunmadığından çocukların öğretmenleriyle ya da arkadaşlarıyla etkileşimleri de sınırlı görünüyor. Bazı çocuklar (3) Covid-19 sürecinde öğretmenleriyle hiç etkileşim kuramadıklarını belirtirken, diğerleri ise çeşitli düzeylerde etkileşim içinde olduklarını belirtiyorlar. Hem çevrimiçi grubu hem de sosyal medya buluşma platformu üzerinden (3), sadece çevrimiçi grubundan (11) ya da telefonla (2) öğretmenleriyle etkileşimde olduğunu belirten öğrenciler bulunuyor. Etkileşim kurabilen öğrenciler için de etkileşim konusu genelde dersler ve ödevler üzerinedir ve öğretmenden öğrenciye doğru tek yönlüdür. Etkileşimin düzeyi ve içeriği öğretmenden öğretmene farklılık gösterirken aynı evde farklı öğretmenlerle etkileşimde bulunan çocuklar için bu farkın kendisinin de eksiklik hissi yaratabildiği görülüyor.

***“Mesela Masaa'ın hocası çok güzel şeyler gönderiyor, ama bizim öğretmen göndermiyor.”
(Kız, 11 yaşında)***

“Yani her gün sadece derslerden konuşuyoruz. Yani sadece derslerden... Aslında öğretmenimiz bize her gün yaptığımız programı istiyor ve biz onu yazıyoruz. Yani kaç sayfa okuduğumuzu kaç saat ders yaptığımızı, tekrarladığımızı, soru çözdüğümüzü böyle şeyler soruyor, biz de cevabı veriyoruz. Her gün öyle gidiyor.” (Oğlan, 10 yaşında)

“Bence (okuldaki) dersler daha eğlenceliydi çünkü hocalar sıkılmayalım diye şaka falan yapıyorlardı, bazen arkadaşlarıyla sohbet edebiliyordun derslerde. Ama EBA olunca...” (Kız, 11 yaşında)

Çocuklardan biri sınıfta öğrenciler ve öğretmen arasında kurulan Whatsapp grubuna kabul edilmediğini belirtiyor. Bu durum okulda yaşadığı ayrımcılığın Covid-19 sürecinde devam ettiğine işaret edebilir.

“- Okulda arkadaşlarınızla ya da öğretmeninizle bir [çevrimci] grubunuz var mı?

- Hayır

- Hiç bağlantı yok mu?

- Hayır, arkadaşlarımla ve öğretmenimin var ama bana numarayı vermediler. Bana söylemediler bile.

- Neden? Sorabildin mi?

- Bilmiyorum. Söyledim. Beni anlamamış gibi yaptılar.”

(Kız, 12 yaşında)

Ayrıca, bazı istisnalar bulunsa da, çocukların sınıftaki diğer çocuklarla etkileşimi de sınırlıdır. Çalışmaya katılan çok sayıda çocuk (9) okula ve arkadaşlarına özlem duyduğunu paylaşıyorlar.

“Eskiden keşke tatil olsa diyordum şimdi keşke okul olsa diyorum.” (Kız, 11 yaşında)

“Çok özledim. Tüm arkadaşlarımı özledim. Diğer okuldaki arkadaşlarımı da özledim. Onları da seviyoruz.” (Kız, 5 yaşında)

Arkadaşlarıyla etkileşimlerinin devam edip etmediği sorusuna karşılık çocukların önemli bölümünün etkileşimlerini kaybettiklerini belirtmesi dikkat çekicidir. Okul arkadaşlarıyla etkileşimlerinin tamamen koptuğunu belirtenler (8), zaman zaman bağlantı kurduğunu söyleyenler (6) bulunuyor. Çocukların yaklaşık yarısı (11) okul arkadaşlarıyla hala iletişimde olduğunu belirtiyorlar. Arkadaşlarıyla etkileşim kuranların çoğunluğu ebeveynlerinin ya da kendilerinin telefonu aracılığıyla Çevrimiçi gruplar veya sosyal medya kullanarak etkileşim kurduklarını söylüyor. Çoğu kez Covid-19 sürecinin öncesinde de sınıf arkadaşlarıyla çevrimiçi grubu bulunduğunu belirten çocuklar bu süreçte aynı grup üzerinden daha çok etkileşimde bulduklarını paylaşıyorlar. Buna rağmen sınıf çevrimiçi grubundaki etkileşim oldukça sınırlı görünüyor. Az sayıda çocuk karantina sürecine rağmen aynı apartmandaki veya mahalledeki arkadaşlarıyla görüştiklerini paylaşıyor.

Çocuklar arkadaşlarla etkileşime ilişkin soruları yanıtlarken çoğu kez okula ve okuldaki arkadaşlarına yönelik özlemlerini paylaşıyor olsa da iki çocuğun okul yaşamındaki ayrımcılık deneyimini paylaşmış olması dikkat çekicidir.

“Fazla Türkçe bilmiyorum, o yüzden sınıftaki çocuklar benimle konuşmuyorlar ve bana kötü kötü bakıyorlar, Arapça konuştuğum için, Arapça konuşuyorlarmış gibi benim taklidimi yapıyorlar.” (Kız, 12 yaşında)

“Çünkü okulların hep sevmiyorlar beni. Oyun oynuyorum onlar diyor ki çık oyun oynamanı istemiyorum, böyle. Ben öğretmene söylüyorum, bağıriyor ama olmuyor. Evet, ama oyunlar sevmiyorum onlarla çünkü böyle bir şeyler oynuyorlar çok sıkıcı.” (Kız, 11 yaşında)

Oyun, Dinlenme ve Gündelik Yaşam

Gündelik yaşamlarını anlatırken çalışmaya katılan çocukların en sık paylaştığı duygu sıkılmadır. Çocuklar sıkıldıklarını (20), özlediklerini (12), bazen de korktuklarını (5) ya da mutlu olduklarını (5) paylaşıyorlar.

“Peki 1’den 10’a kadar kaç puan sıkılmışsındır sence? 100.” (Oğlan, 13 yaşında)

“Hastalık bitince ben hiç eve dönmeyeceğim.” (Kız, 11 yaşında)

“Bir resmimi göstereyim mi? Mesela bu [gösteriyor]. Birisini ağlarken çizdim. [Neden Ağlıyor?] Yani.. Sıkıldı diye.” (Oğlan, 12 yaşında)

Çocuklar özellikle yapacak bir şey bulamadıkları için ve günü dolduramadıkları için sıkıldıklarını söylüyorlar. Yalnız olduklarını, ebeveynlerinin yorgun olduğunu, oyun oynayamadığını, fiziksel aktivite yapamadığını, çok fazla ödev yapmak durumunda olduğunu söyleyen çocuklar var. Dışarıya (parka, bahçeye, alışverişe, deniz kıyısına) gidememek çocukları çok zorluyor.

“Hiçbir şey yapmadan oturmak işte. Çünkü sıkılıyorz hep yani. Ben normalde bu zaman mesela abimle yani dışarı falan çıkardım. İşte mesela futbol oynardık bir şey yapardık. Ama artık o da olmuyor. O yüzden yani çok boş zaman geçiriyorum. O da yani sıkılıyorum ondan.” (Oğlan, 13 yaşında)

Çalışmaya katılan çocukların yaklaşık yarısı (12) özlem duygusunu paylaşıyor. Özlem duydukları arasında arkadaşlar, okul, dışarıda, bahçede oynamak, topla oynamak, futbol ya da basketbol oynamak, spor yapmak, dışarı çıkabilmek, yürüyebilmek, dışarıdaki insanlarla sohbet edebilmek vardır. Çocuklar dışarıdaki “çok basit şeyleri” dahi özlediklerini vurguluyorlar.

“Mesela çok basit şeyler diyorsun ama meğer ne kadar kıymetliymiş. Sokakta yürümeyi falan özledim yani. Eskiden A101’e gitmeyi hiç sevmiyordum, annem ikide bir A101’e gönderiyordu beni, oradaki kasiyer abla, yani ablam ama arkadaşım gibi, onunla sohbet ediyorduk. A101’e gitmeyi bile özledim. Hatta en iyi arkadaşım ile konuşuyorduk, bana koronadan sonra ilk ne yapacaksın dedi, ben de dedim ki A101’e gidip kapısını öpeceğim.”
(Kız, 11 yaşında)

Çalışmaya katılan çocuklar arasında mutlu olduğunu söyleyen çocukların sayısı oldukça az. (5) Mutluluğunu paylaşan çocukların çoğu (4) ebeveynleriyle beraber zaman geçirmeyi en çok seven okul öncesi yaş döneminden çocuklar. Evde etkinlikler yapmaktan, anne-babalarıyla birlikte olmaktan, kardeşleriyle ve oyuncaklarıyla oynayabilmekten yana mutlu olduklarını söylüyorlar.

“Mutlu. Çünkü evde etkinlikler yapıyorum. Çünkü annem ve babam bizimle birlikte evdeler. Çok mutluyum.” (Kız, 5 yaşında)

Çocuklar her ne kadar evde ve “bolca” zamana sahip olsalar da yapabileceklerinin ve alanın sınırlı oluşu, özellikle de arkadaşlarıyla bir araya gelememek baş etmeleri gereken zorlayıcı durumlar olarak ortaya çıkıyor. Çocuklara evde ne yaptıkları sorulduğunda çoğu kez yapacak bir şey bulamadıklarını ve herhangi bir şey yapmadan durduklarını ifade etmek için “oturuyorum” diye cevap veriyorlar. Birbirini takip eden pek çok günü sabahdan akşama kadar evde geçirmek durumunda olduklarında, yirmi dört saatin çocuklar için çok daha uzun hale geldiği anlaşılıyor.

“Babam yorgun olmadığı zaman oynuyoruz yani. Ama sıkılıyorum yani gün uzun uzun yani. Babamla 1-2 saat oynasam gün 12 saat diyelim hala 10 saat var.” (Kız, 11 yaşında)

Evlerin büyük bir bölümü ailedeki herkesin bir arada olduğu durumda fiziksel oyunlar oynamak için yeterli değil. Çocuklar ancak “küçük oynamalar” için alan bulabiliyorlar.

“Çok ev küçük ya, oynayamıyoruz. Yani küçük, böyle küçük oyunlar koşma, top falan yok... Böyle küçük oynamalar oynuyoruz işte. Hayır oynamıyoruz (kardeşimle).” (Kız, 14 yaşında)

Hanelerden sadece birinde teras bulunduğundan çocukların futbol ya da Survivor gibi daha hareketli oyunlar oynayabildikleri ve bundan yana çok mutlu oldukları anlaşılıyor. Çocukların “oturmanın” dışında evde yaptıklarını söyledikleri etkinlikler arasında kardeşleriyle oynama, televizyon ya da film izleme veya ekran karşısında oynama ya da bir şeyler izleme sıklıkla belirtiliyor. Çocukların ismini andıkları oyunlar arasında Lego, Monopoly, Kızma Birader, Puzzle, Survivor, Satranç, Mangala, Lays, Tombala, Saklambaç, futbol, 9 taş, dama, UNO gibi oyunlar yer alıyor. Okul öncesi ve özellikle ilkokul yaş grubu için okuma, resim çizme, el işleri yapma ve süsleme sevilen etkinlikler arasında. Özellikle kız çocukların ise zamanlarının bir bölümünü yemek yapmayı öğrenerek geçirdiği söylenebilir.

Çocuklar zamanlarının önemli bir bölümünü ekran karşısında izleyerek, oynayarak ya da arkadaşlarıyla iletişim kurarak geçiriyorlar. Eğitimin de gün içinde iki saat süreyle ekran karşısında yapıldığı düşünülürse çocukların ekran karşısında geçirdiği zamanın eskisinden çok daha fazla olduğu anlaşılabilir.

“- Peki günde kaç saat telefonla oynuyorsundur? - Ay çok fazla. Evet telefonum hep elimde yani.” (Kız, 15 yaşında)

Çocukların oynadıklarını paylaştıkları bilgisayar oyunları arasında PUBG, Brawl Stars, akıl oyunları, bilardo, satranç, İngilizce ve Türkçe öğrenme oyunları var. Ayrıca çocukların önemli bölümü sosyal medya araçlarında zaman geçirdiğini söylüyor. Televizyon ya da film izlediğini belirten çocukların paylaştıkları film ya da diziler arasında da Selena, Bez Bebek, Çukur, Abdülhamit, Spiderman 2002-2004 yer alıyor.

Diğer yandan çocuklar aileleriyle zaman geçirmekten, kardeşleri ve aileleriyle oyun oynamaktan yana memnun görünüyorlar. Bazıları görüşmelerde kardeşleri ya da ebeveynleriyle eskisinden daha yakın bir ilişki kurduklarını ve oyun oynamanın “tadını alabildiklerini” vurguluyorlar.

“İşte mesela abimle mesela yani eskiden abimle hiç oyun... (oynamazdık)... hiç yani şey değildi yani tam tadını almıyorduk. Şimdi hep oyun oynuyoruz.” (Oğlan, 13 yaşında)

“İyi giden şu ki, eskiden okul varken okul dolayısıyla ailemle pek vakit geçiremiyorduk. Babam işe gittiği için gün boyu babamı pek göremiyordum ama her gün sık sık görüyorum şimdi annemle babamı. Daha çok aktiviteler yapabiliyoruz.” (Kız, 11 yaşında)

“Eskiden ablasıyla birlikte uyumuyorlardı. Şimdi birlikte uyuyorlar. Eskiden ablasıyla kavga ederlerdi şimdi kanka olmuştur anlaşmaya çalışıyorlar.” (2 çocuk annesi)

Ebeveynlerle yapılan aktiviteler arasında oturup sohbet etmek, oyun oynamak, yarışma ve spor yapmak, Kuran okumak vurgulanıyor. Yapılan aktiviteler açısından anne ve baba arasındaki farklılaşma da görülebiliyor. Çocukların anneleriyle yaptıkları aktiviteler arasında yemek pişirme, temizlik, alışleri babalarla yapılan aktiviteler arasında ise oyun oynama ve spor daha ön planda. Kardeşlerin bir arada yaptıkları aktiviteler ise oyun oynamak ve ders çalışmak olarak ortaya çıkıyor.

Çocukların tümü eskiden okul yaşamlarının çok yoğun olduğunu, şimdiyse evdeki işlere eskisinden çok daha fazla yardımcı olduklarını paylaşıyorlar. Kız ve oğlan çocukların neredeyse tamamı evdeki işlere yardımcı olduğunu söyleseler de yapılan işlerin içeriğine bakıldığında kızların yemek pişirme, evin temizliği, bulaşık yıkama gibi işleri çoğu kez evdeki kadınlarla birlikte yaptıkları anlaşılıyor. Oğlan çocuklar ise yatakları yapma, sofrayı kurma gibi işler yaptıklarından bahsediyor. Daha az sayıda oğlan çocuk yemek yapma, temizlik gibi işlere yardım ettiğini belirtirken lise çağındaki oğlan çocuklardan biri kız

kardeşinin bakımını üstlenerek annesine yardımcı olduğundan bahsediyor. Ortaokuldaki bir başka oğlan çocuk ise “yaşı gereği” annesine yardım etmesinin uygun olmadığını söylüyor.

“Yani benim yaşıma göre yardım etmem birazcık zor birazcık anneme. Yani ben yardım edemiyorum değil de annem istemiyor benim yardım etmemi.” (Oğlan, 13 yaşında)

Sağlık ve Sağlığa Erişim

Çalışmaya katılan ebeveyn ve çocukların tümü Covid-19 sürecinde evde kalmalarının önemli olduğunu farkındadır. Çocukların çoğu (16) Covid-19 sürecinde sokağa çıkmamaya ilişkin konulan karantina kurallarına uyduklarını vurguluyorlar. Hem ebeveynler, hem de çocuklar çok zamandır hiç dışarı çıkmadıklarını söylerken evden çıkmalarının tek nedeni olan alışveriş için genellikle yetişkinler evden çıkıyor. Buna karşılık çocuklardan üçü markete gittiklerini, ikisi bahçede oynadıklarını, 4’ü ise evlerine misafir kabul ettiklerini belirtiyor. Annelerden biriye herhangi biri hasta olduğunda ya da yardıma ihtiyaç duyduğunda evden çıkabileceğini söylüyor.

“Evdeyiz, çocuklar kurallara uyuyor, dışarı çıkmıyorlar, biz bile, eğer pazara gitmemiz gerekirse, BİM’e gidiyoruz, bunun dışında dışarı çıkmıyoruz.” (2 çocuk annesi)

Çalışmaya katılanlar mahalledeki aktivitenin ciddi düzeyde azaldığını paylaşıyor. Buna ek olarak aile üyelerinin temas ettiği az sayıda kişi arasında akrabalar ve bazı Suriyeli arkadaşlar bulunuyor. Birkaç istisna dışında çoğu Covid-19 sürecinin başından beri arkadaşlarını görmediklerini, sadece telefonla görüştiklerini belirtiyor. Tümü benzer ekonomik koşullarda olduğundan, dayanışma olanaklarının sınırlı olduğu, buna ek olarak Türkiyeli komşularla etkileşimlerinin de yok denecek kadar az olduğu anlaşılıyor. Zaman zaman da komşularla ilişkide bazı gerginlikler yaşandığı paylaşılıyor. Pek çok katılımcı sadece merhabalaştıklarını söylerken, sadece bir katılımcı Covid-19 sürecinde bile komşusuyla kapıdan kapıya yakın iletişimde olduklarını paylaşıyor.

Dışarı çıkarken çoğu katılımcı maske ve eldiven taktığını belirtirken annelerden biri baş örtüsünü maske olarak kullandığını söylüyor. Bir başkası dışarı çıkarken yanlarında sterilizasyon için bir sprej bulundurduğunu paylaşıyor. Örneklerden birinde bir babanın hiç maske takmazken hükümet zorunlu kıldığında maskeyi takmaya başladığı paylaşılıyor. Katılımcılar dışarı çıkıp geri geldikten sonra sosyal mesafe uyguladıklarını, evde hiç kimseye dokunmadan hemen ellerini yıkadıklarını ve kıyafetlerini değiştirdiklerini belirtiyorlar. Çocukların da dışarıdan gelen kişiden uzak durmaları gerektiğini bildikleri vurgulanıyor.

“Küçük kızım bile söylüyor ‘neden beni öpüyorsun, dışarıdan geldin. Beni öpemezsin.’” (4 çocuk annesi)

Çocukların kuralları ve önlemleri bilmesinin yanı sıra bazı çocukların Covid-19 konusunda kaygı duyduğu da gözlemlenebiliyor. Çalışmaya katılanlar arasında özellikle daha küçük yaşta olan bazı çocuklar (5) korona virüsünden korktuğunu belirtiyor.

“Şeyden şüpheleniyorum, acaba korona olabilir miyiz diye... Çünkü biz bayağı bir süredir, tam bayağı bir süredir denmez de, bir süredir, grip belirtilerinin tamamını göstermesek de bazılarını gösteriyoruz. Örneğin annem bazen nefes darlığı geçiriyor bazen ama galiba korona değil de başka bir şeyden... eğer korona olursak, hastaneye gittiğimizde ya ölürsek veya şu anda biz korona olabiliriz ama farkında olmadığımız için şu an son evrelerinde ölüm eşiğine gelmiş olabiliriz yani farkında olmadığımız için diye düşünüyorum.” (Kız, 11 yaşında)

Evde el ve yüz yıkamanın, özellikle de dışarıdan gelenler için yaygın bir pratik olduğu ortaya çıkıyor. Ayrıca abdest almanın da temizliğe katkıda bulunduğu inanılıyor. Bazı anneler eve girdikleri gibi tüm kıyafetleri yıkadıklarını birkaçı da eşleri alışverişten geldiği anda çantaları ve ellerindeki diğer her şeyi iyice temizlediklerini belirtiyor. Bazı ailelerde ise evin çamaşır suyuyla temizlendiği paylaşılıyor.

“Kocam bir şeyler almaya gittiğinde, öncelikle, özellikle de pazara gidince, tüm torbaları atıyoruz, sebzeler ve meyveler sirkeyle yıkıyoruz.” (3 çocuk annesi)

Katılımcılar sağlık hizmetine erişim ihtiyacı söz konusu olduğunda internetten randevu alabilecek kadar Türkçe bildiklerini söylüyor. Çoğu, paylaşılan link üzerinden maske başvurusunda da bulunabildiğini belirtiyor. Aile üyelerinin mustarip olduğu, ancak Covid-19 sürecinde servisler kapandığından dolayı sağlık sistemine başvurulamayan farklı hastalıklardan bahsediliyor. Bunlar Covid-19 süreci öncesinde de var olup devam eden bazı hastalıklar. Diş hastalıkları da bunlar arasında görünüyor, diş ağrısı söz konusu olduğunda, katılımcılardan bazıları ağrıya dayanmaya çalışırken özel diş hekimlerinin ücretini ödemeye çalışan bazı katılımcılar da bulunuyor. Sadece iki ailenin yaşlı üyeleri de var. Annelerden biri aynı mahallede farklı bir evde oturan ve “tansiyonu olduğu için korkan” arkadaşının annesiyle de ilgilendiğini belirtiyor.

Bazı anneler doğrudan veya dolaylı olarak aile üyelerinin özellikle de erkeklerin çalışmamak ve geçim kaygısı nedeniyle depresyon yaşadığına değiniyorlar. Dolayısıyla Covid-19 sürecinde psikolojik şikayetler de öne çıkıyor. Annelerinse bu konuda nasıl bir destek alabileceklerine dair bilgiye sahip olmadığı görülüyor. Ebeveynlerin yaşaması muhtemel psikolojik güçlüklerin yanı sıra gündelik yaşam rutinleri ciddi şekilde değişen ve sekteye uğrayan, sosyalleşme, öğrenme ve fiziksel oyun olanakları azalan çocukların da önemli psikolojik güçlüklerle baş başa olduğu tahmin edilebilir.

Covid-19 Sürecinde Bilgiye Erişim

Çocukların önemli bölümü (9) Covid-19'a ilişkin bilgileri televizyondaki haberlerden öğrendiğini belirtiyor. Ayrıca ebeveynlerinden, (9) internetten, (5) arkadaşlarından (1) ve komşularından (1) bu konuyla ilgili bilgi aldığını paylaşan çocuklar vardır. Çocukların çoğunluğunun bilgileri televizyondan ve internet haberlerinden aldığını belirtmesi çocukların bu konuda yetişkinlere yönelik içeriklerden bilgi aldığını gösteriyor.

Hanelerdeki yetişkinler ise Covid-19'a ilişkin bilgileri çoğu kez sosyal medyadan, özellikle de görsel ve ikna edici içerikleri bulunan sayfalardan ediniyorlar. Çeşitli sosyal ağların ismini paylaşıyorlar. Diğerleri çeşitli Arapça/Türkçe televizyon kanallarını izliyorlar. Buna ek olarak medya içeriklerinin ve bilgi paylaşımında bulunan kişilerin güvenilirliği konusunda net sınırlar bulunuyor. Bazı pratik bilgiler okulların çevrimiçi gruplarda da paylaşılıyor.

“sosyal medyada Yusuf El-Mena diye biri var. Cumhurbaşkanı'nın konuşmalarıyla ilgili videolar ve haberler paylaşıyor. Ya da bir başka sohbet ortamı, daha güvenilir ve bir çok faydalı bilgi veriyor. Güvenilir olmayan medyaya inanmıyoruz ve yalan haberleri izlemiyoruz. Biz sadece bu kişiyi takip ediyoruz.” (3 çocuk annesi)

Buna karşılık, katılımcılar çevrimiçi grubundan veya “sıradan insanlar” tarafından paylaşılan bilgilere daha az güvendiklerini söylüyorlar. Ayrıca, daha önceki spam ve e-dolandırıcılık deneyimleri nedeniyle dolaşıma sokulan bağlantılara güvenmediklerini belirtiyorlar. Bazı bilgi kaynakları ve internet bağlantıları kayıt olmak ya da bilgi veya hizmetlere erişim için kişisel bilgileri girmeyi gerektiriyor. Buna ek olarak, dil engeli de bazı platformlara dahil olma açısından engel yaratabiliyor.

“Ama dili anlamıyoruz, ne dediğimi anlıyor musun? Yanlış bir şeyler olmasından korkuyoruz.” (5 çocuk annesi)

Bazı topluluk üyeleri yardımlara ilişkin bilgi alabilmek için muhtarla görüştiklerini ancak yerel otoritelerden fazla bilgi alamadıklarını belirtiyor. Buna ek olarak topluluk üyeleri dil engeli nedeniyle ana akım Türkçe haberleri izleyemediklerinden bahsediyor, Covid-19 sürecine ilişkin Türkiye haberleriyle ilgili farklı bir dizi bilgi kaynağına da değiniyorlar; örneğin Arapça TV kanalları, buralardaki spikerler ve kendi Türkiyeli arkadaşları gibi.

“Medyayla ilgili, yeterli ama biraz gereğinden fazla [gülüyor] hangi bilginin doğru, hangi bilginin yanlış olduğunu bilemezsin, sayılara baktığımız bir noktaya geldik, artışın stres yarattığı bir noktaya, şimdi... gerekmediği sürece dışarı çıkmıyoruz ve bu en önemli şey, ama korku, paranoya ve obsesyon noktasına varmak istemiyoruz.” (4 çocuk annesi)

Katılım ve Görüşlerini İfade Etme

Çalışmaya katılan çocuklar kendilerine yöneltilen soruları istekle ve ilgiyle yanıtlamış, kendileriyle görüşme yapıldığı için teşekkür etmiştir. Görüşme yapılan çocukların duydukları memnuniyet görüşme sonundaki ifadelerinden anlaşılmaktadır.

ÖNERİLER

Bu araştırma ön raporu Covid-19 sürecinde çocukların ve ailelerinin deneyimlerini çocuk hakları bakış açısıyla değerlendirmeyi ve bu doğrultuda önerilerde bulunmayı hedeflemektedir. Çalışmada görüşülen mülteci çocukların ve ebeveynlerinin paylaştığı deneyim ve görüşlerden yola çıkarak kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları (STK'lar) için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir. Bu süreçte kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ve eşgüdüm içinde çalışması, hak temelli verilerin toplanması ve istatistik sistemlerinin geliştirilip bu verilere dayanan ihtiyaç analizlerinin yapılması ve bunların ilgili kurum ve kuruluşlarla paylaşılması ve Türkiye'de BM ÇHS'nin uygulamasından sorumlu kurum olan Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın (AÇSHB) Covid-19 sürecinde ve sonrasında çocuk haklarının gözetilmesine ilişkin yol haritası hazırlaması önemlidir. Aşağıdaki öneriler Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına dair Sözleşmesi'nde (BM ÇHS) de tanımlanan eğitim hakkı, serbest zaman, oyun, kültür ve sanata erişim hakkı, sağlığa erişim hakkı ve yeterli yaşam standartlarının sağlanması başlıkları etrafında gruplanmıştır.

Yeterli Yaşam Standartlarının Sağlanmasına İlişkin Öneriler

- Covid-19 sürecinde ailelerin ihtiyacı olan sosyo-ekonomik desteğin sağlanması
- Kamu kurumlarının veya sivil toplum kuruluşlarının sunduğu sosyo-ekonomik destekler veya aynı ya da nakdi desteklere dair bilgilere erişimin sağlanması, dil engeli dolayısıyla başvuru süreçlerinde destek verilmesi
- Covid-19 sürecinde yapılan yardımların şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından denetlenmesi
- Covid-19 sürecinde ailelere kira desteği verilmesi
- Aylık gıda ve diğer ihtiyaçlarının süpermarket kartları aracılığıyla sağlanması
- Ailenin geçimini sağlayan yetişkinlerin Covid-19 sürecinde işlerini kaybetmesinin önlenmesi, işlerini kaybedenlerin araştırılması ve sosyal güvence sağlanması
- Evden veya güvenli çalışma olanaklarının artırılması.

Eğitim Hakkına İlişkin Öneriler

- Hiçbir çocuğun uzaktan eğitimin dışında kalmamasının sağlanması
- Çocukların, ebeveynlerin ve diğer bakım verenlerin uzaktan eğitim sürecine dair etkin biçimde bilgilendirilmesi, bilgilendirmenin farklı dillerde de yapılması,
- MEB'in Mobil Bilgi Servisi olan 8383'ün üyelik/ücret gerektirmeksizin tüm velilere düzenli bilgilendirme yapması
- Covid-19 süreci öncesinde çocuk işçi olarak çalışanların eğitime dahil edilmesinin sağlanması için gerekli önlemlerin alınması
- Covid-19 döneminde sunulan uzaktan eğitime erişim için tv, tablet, bilgisayar, internet veya diğer donanımlara erişiminin sağlanması
- Hanelerin internet erişimi maliyetinin azaltılması veya kamuya açık internet erişimi sağlanması

- EBA'da çocuklara sunulan içeriklerin daha çocuk dostu hale getirilmesi
- Öğretmenlerin EBA programını destekleyici buluşmalar yapması veya video paylaşımında bulunması
- Covid-19 sürecinde öğretmenlerin ihtiyaçlarının ve iyilik hallerinin belirleneceği araştırmalar yapılması, öğretmenlerin ihtiyaçlarına yönelik desteklenmesi
- Öğretmen yetiştirme programlarının medya okuryazarlığını da içerecek biçimde yeniden yapılandırılması
- Çocukların öğretmenleriyle ders içi ve ders dışı etkileşimlerinin sürmesi için gerekli önlemlerin alınması
- Öğretmenlerin çocuklara özellikle Covid-19 sürecinde daha sınırlı ödev vermesi, ödev yapma sürecini desteklemesi ve birebir geribildirim vermesi
- Çocukların öğretmenlerine erişimlerinin artırılması soru yöneltme mekanizmaları kurulması
- Türkçe öğrenimini destekleyebilecek, mevcut Türkçe becerilerinin kaybını önleyecek destek mekanizmaları kurulması
- Dijital kaynakların yanı sıra basılı kaynaklarla da eğitimin desteklenmesi
- Dersleri destekleyecek Arapça veya farklı dillerde internet sayfaları veya çevrimiçi kaynaklar paylaşılması
- Çocukların tümünün sınıf çevrimiçi gruplarına erişimlerinin sağlanması
- Çevrimiçi olarak ev ödevi kulüpleri yapılması, çocukların ödev yapma sürecinin desteklenmesi
- Çocukların her açıdan gelişim süreçlerinin takibi, fiziksel, zihinsel ve dilsel gelişimlerini destekleyecek çalışmalarla buluşmalarının sağlanması, bu çalışmaları uygulamalarının desteklenmesi
- Çocukların sınıf arkadaşlarıyla etkileşimlerinin sürmesi için önlemler alınması, çevrimiçi dersler esnasında veya gruplar üzerinden sosyalleşme olanaklarının artırılması
- EBA içeriklerinin çocuklardan alınan geri bildirimlerle güncellenebilmesi için çocuk katılımını destekleyen platformlar oluşturulması

Sağlık Hakkına İlişkin Öneriler

- Covid-19 sürecine ilişkin uzaktan eğitim programları yapılması, uzun dönemli planlama konusunda bilgi ve becerilerin artırılması
- Mülteci ailelerin Covid-19 semptomları gösterdiklerinden şüphelendiklerinde sağlık hizmetlerine başvurmalarının kolaylaştırılması
- Covid-19 dışındaki diğer hastalıklar söz konusu olduğunda da sağlığa erişimin gözardı edilmemesi, ailelerin sağlık hizmetine erişiminin sağlanması

- Çocukların sağlıklı gelişimi açısından sağlam çocuk takiplerinin Covid-19 sürecinde etkin şekilde sürdürülmesi için önlemler alınması
- Kırılgan bölgelerde yaşayan tüm çocuk ve yetişkinlerin ulaşabileceği mobil ve gezici sağlık hizmetinin verilmesi
- Çocukların, ebeveynlerin ve diğer bakım verenlerin yaşadıkları sıkıntı ve gündelik yaşamlarına, okullarına ve arkadaşlarına duydukları özlem gibi zorlayıcı duygularla baş etmeleri için güçlendirilmeleri
- Çocukların ev içinde fiziksel aktivite konusunda desteklenmesi.

Bilgiye Erişim Hakkına İlişkin Öneriler

- Çocuklara Covid-19 sürecine ilişkin kendi yaş ve anlama düzeylerine uygun, farklı dillerde hazırlanmış, çocuk dostu bilgilendirme yapılması, bilgilendirmenin sürekliliğinin sağlanması
- Aile bireylerine Covid-19 sürecine ilişkin farklı dillerde hazırlanmış sürekli bilgilendirme yapılması
- Çevrimiçi grubu gibi ortak buluşma platformlarında kişilere birebir ve ihtiyaca uygun bilgilendirme desteği verilmesi ve yönlendirme yapılması

Oyun, Serbest Zaman, Kültür ve Sanata Erişim Hakkına İlişkin Öneriler

- Çocukların yaş ve gelişim düzeylerine uygun etkinlikler ve oyunlara erişimlerinin sağlanması,
- Çocukların arkadaşlarıyla etkileşimlerinin sürmesi için gerekli önlemlerin alınması, ebeveynlerin ve diğer bakım verenlerin güçlendirilmesi,
- Çocukların yaratıcılıklarını artıracak, kendilerini gerçekleştirmeleri ve yeteneklerini keşfetmelerini sağlayacak çeşitlilikte materyal ve etkinliklere erişiminin sağlanması,
- Çocukların gündelik yaşamları içinde oyun oynayabilecekleri, aile bireyleriyle etkileşim kurabilecekleri, fiziksel aktivitede bulunabilecekleri gündelik rutinlerin çocukların katılımıyla oluşturulması ve gözetilmesi

Katılım Hakkına İlişkin Öneriler

- Covid-19 sürecine ilişkin çocukların görüş ve önerilerini paylaşmalarını sağlayacak mekanizmaların kurulması
- Çocukların aile içindeki kararlara katılımını desteklemek için ebeveynlerin, diğer bakım verenlerin ve çocukların güçlendirilmesi
- Gündelik yaşamlarına ilişkin kararlar almaları için çocuklara ev içinde alan açılması,
- Çocukların dinlenmesi, dikkate alınması ve kendi yaşamlarını etkileme olanaklarının desteklenmesi

EK 1

Ebeveynler/Bakım verenler için çerçeve sorular;

1. Nasılsınız? Çocuklar nasıl? Günleriniz nasıl geçiyor?
2. Bu süreç için nasıl önlemler aldınız? Salgına tedbir olarak ihtiyaçlarınızı karşılayabildiniz mi? Evetse hangi yolla?
3. Salgınla ilgili ne biliyorsunuz? Bilgileri nereden alıyorsunuz, öğreniyorsunuz? Bilgi aldığınız kanaldan yeterli-doğru bilgi aldığınızı düşünüyor musunuz?
4. İnternete erişiminiz var mı? Sağlıklı bir şekilde kullanabiliyor musunuz?
5. Hayatınızda ne değişti? Ailede kim çalışıyor? Ailenin ekonomik durumu etkilendi mi? Nasıl?
6. Ailenizde bir hastalık durumu söz konusu olsa o kişi izole edebilecek odanız mevcut mu?
7. Mahalle nasıl, bir hareketlilik var mı?
8. Sağlık hizmetine ihtiyaç var mı, karşılayabildiniz mi?
9. Bu süreçte ne gibi zorluklar yaşıyorsunuz? Böyle devam ederse ne yapmayı düşünüyorsunuz? Bu durum sonucunda bir ekonomik/gelir kaybı yaşadınız mı?
10. Çocukların günü nasıl geçiyor? Okullar televizyon ve internetten eğitime geçti, izleyebiliyorlar mı? Takip edebiliyorlar mı? Bir sıkıntı yaşıyor musunuz, çocuklar bu konuda nasıl hissediyor, nasıl etkilendiler? Öğretmenlerden bilgi geliyor mu? EBA'dan telefonuna günlük olarak ders programına dair bilgilendirme mesajı geliyor mu?

EK 2

Çocuklar için çerçeve sorular;

1. Nasılsın? Günlerin nasıl geçiyor? (Halleri ve kaygı seviyelerini anlamaya dönük sorular)
2. Dışarı çıkıyor musun?
3. Arkadaşlarını görebiliyor musun? Arkadaşlarıyla iletişimi sürdürüyor musun? Evetse, nasıl?
4. Televizyondan eğitime başladı takip edebiliyor musun? Evdeki sorumlulukların arttı mı?
5. Evde nasıl oyunlar oynuyorsun? Nelerle oynuyorsun?
6. Evde internete erişimin var mı? Nasıl kullanıyorsun interneti, günde kaç saat, ne için?
7. Salgınla ilgili bilgileri kimden öğrendin? Nasıl öğreniyorsun? Merak ettiklerini kimlere sorarsın? Başka neler öğrenmek istersin?

